

Лекція 4 НАПРЯМИ І СТРАТЕГІЇ ІСТОРИЧНОГО ПІЗНАННЯ

План

1. Пошуки універсальної теорії історичного процесу.
2. «Нова історія»
3. Історична антропологія.

Література

Лях С.Р. Методологія соціогуманітарних досліджень: що потрібно знати вчителю історії : навчальний посібник. Запоріжжя: ЗНУ, 2023.

Зашкільняк Л. Сучасна світова історіографія. Львів, 2007.

Дюпон-Мельниченко Ж.-Б., Ададуров В. Французька історіографія ХХ століття. Львів, 2001.

Ісаєвич Я.Д. Міжнародні конгреси істориків [Електронний ресурс] *Енциклопедія історії України*. Т.6: Ла-Мі Київ: В-во «Наукова думка», 2009.

Гірц К. Інтерпретація культур. Київ, 2001.

Еванс Р.Дж. На захист Історії. Львів, 2008.

1. Пошуки універсальної теорії історичного процесу

Позитивістська парадигма в історіографії

Для позитивістської парадигми характерним є переконання у повній залежності історика від формального змісту текстів документів (тексти, нібито, «говорять самі за себе»). Найслабше обґрунтованим елементом у теорії історичної реконструкції позитивістської школи був синтез фактів у систему.

Протягом майже усього ХХ ст., а частково й зараз, соціальна історія, а частково й політична, передавалася в поняттях цілісної колективної ідентичності, типу класу чи нації. Ця парадигма була атакована з двох напрямів – з боку школи «Анналів» (30–80-ті роки) і з боку текстуальної історії (з 1990-х років).

«Нова історія»

Методологічний прорив ХХ ст. пов'язаний з утвердженням соціальної і культурної історії. У другій половині ХХ ст. взаємодія історії з соціальними науками привела до поділу на «стару» і «нову» історію. «Нова» історія замість нарративного підходу своїм знаменом обрала аналітичний підхід. Увага концентрується на структурах, функціях і композиції соціальних інститутів; посилюється увага до широких мас. Використовуються теоретичні моделі для аналізу минулих суспільств.

Із вивчення поодиноких подій вони перемістили наголос на масові та повторювані явища. Вони спробували встановити зв'язок між історичними процесами, що були віддалені одні від одного як у просторі, так і в часі. На місце нарратива – розповіді, як традиційного способу писання історичних праць, лідери цієї школи поставили проблемно зорієнтовану історію. Замість політичного життя як традиційного предмета історичного дослідження вони звернули увагу на інші об'єкти аналізу – суспільство, культуру та т.зв. *структури щоденності*. Своєю стратегічною метою вони проголосили створення «тотальної історії» – тобто такої історії, яка б охоплювала усі без винятку сторони життя людини, включно з такими незвичними для традиційної історіографії темами, як історія тіла, одягу, їжі, читання, дитинства, сексуальності, смерті і т. ін.

Структура – це стабільна історична реальність, яка повільно розгортається в часі. Школа «Анналів» вивчала такі довготривалі процеси і явища, як історична географія, історія клімату, історична демографія, історія звичаїв і культури.

У США із 60-х років формується «нова історична наука», яка фактично об'єднала кілька напрямів: «нову економічну історію», «нову аграрну історію», «нову міську історію», «нову соціальну історію», «нову робітничу історію», «нову політичну історію», «психоісторію».

«Нова історична наука» потіснила подієво-описову історію й вивела на арену структури й процеси. «Нова історія» сконцентрувала увагу на структурах, функціях і композиції соціальних інститутів (державної влади, соціального контролю, освіти, організації праці, дозвілля і культури), соціальних процесах (міграція, урбанізація, індустріалізація, соціальна мобільність, суспільні рухи). Вона увібрала методи демографії, економіки, антропології, культурології, соціології.

Структуралістська парадигма безроздільно панувала в 1950–1975 рр. Школа «Анналів» робила акцент на колективних ментальностях. Визнанням зразком тотальної історії стала праця Фернана Броделя «Середземномор'я і середземноморський світ в епоху Філіпа II», у якій поданий детальний аналіз географії, економічного і соціального життя, соціальних структур і політичної боротьби у їх цілісній взаємозалежності.

У іншій масштабній праці – «Матеріальна цивілізація, економіка і капіталізм, XV–XVIII ст.» (1967–1979) Фернан Бродель повною мірою використав потенціал категорії «структур довгої часової протяжності».

Історія ментальностей

Уже в 60-ті роки у Франції все частіше з'являються праці істориків, присвячені «етнологічним» сюжетам. Усе частіше предметом дослідження стає сфера колективної свідомості, для характеристики якої застосовується категорія «ментальність». Ментальність розглядалася як одна зі «структур», тобто як щось деперсоналізоване. Тим не менше це вже був місточок до розмови про «живу людину» в історії.

Широкий резонанс викликала книга Філіпа Ар'єса «Дитина і сімейне життя при Старому порядку». Він запропонував ідею дитинства як особливого віку, на відміну від віку дорослих, як відносно недавній (з XVIII ст.) суспільний винахід.

На дослідженні ментальності на Заході в добу Середньовіччя спеціалізувався Жак Легофф, який розпочинав свою наукову кар'єру, вивчаючи світогляд інтелектуалів цієї доби. Згодом він зосередився на історії ментальності «мовчазної більшості», рядових мас середньовічного суспільства. Справжнім героєм його творів стає «щоденна людина». Ж.Легофф звертає особливу увагу на традиції, забобони, звички, вірування, механізми поширення чуток та уявлень, масове світосприйняття, ціннісні орієнтири та емоції мас, які «зовсім не є зайвими «прикрасами» історії, бо вони й надають їй усю яскравість, оригінальність та глибину». Ж.Легофф спростував традиційне уявлення про можливість вивчення ментальності лише суспільних еліт, про які збереглося чимало письмових свідчень. Він вважав, що історик здатний реконструювати на перший погляд недосяжне, активно застосовуючи методи етнології.

Історик-медієвіст Жорж Дюбі уклав перший теоретичний маніфест історії ментальностей у збірнику «Історія і її методи» (1961). Поняття ментальності дозволяє йому в працях «Суспільство XI–XII ст. в провінції Маконе» (1953), «Час соборів» (1966), «Неділя Бувінської битви» (1973), «Лицар, жінка і священник» (1981) гармонійно поєднати зміну економічних, соціально-політичних і сімейних структур.

Прихильником історії ментальностей був також Робер Мандру. У 1961 р. він опублікував новаторську книгу «Вступ до сучасної Франції: 1500–1640 рр. Есе психологічної історії». Дисертація Мандру була присвячена зміні практик судочинства щодо феномена чаклунства у XVII ст. У книзі «Магістрати і чаклуни» (1968) автор відстежив повільне, протягом століття, руйнування традиції «полювання на відьом». Якщо

на початку століття судді без коливачь виносили звинувачувальні вердикти, то наприкінці століття такий тип вироку частіше відкидався. Суть такої зміни Мандру вбачав у зміні свідомості суддів і навіть ширше, в наростанні раціоналізації мислення суспільства.

Історична антропологія

У 1970-ті рр. паралельно із розвитком історії ментальностей поставав жанр *історичної антропології*. У другій половині 1970-х рр. захоплення культурною антропологією серед представників школи «Анналів» стає всезагальним. Концепція структурної історії ставила за мету пояснення дійсності шляхом реконструкції об'єктивних процесів і структур. У центрі уваги такої історії – аналіз державної діяльності, гра економічних сил, діяльність класів і т. ін. У міру того, як структурна історія наближалася до свого ідеалу, вона ставала історією без людини. На противагу цьому антропологічна історіографія ставить у центр свого дослідження конкретну історичну людину з її досвідом і способом поведінки. Меса періоду раннього середньовіччя, карнавал у Франції раннього нового часу, монархічні ритуали – ось лише деякі речі символічного порядку, що вивчаються з цієї точки зору.

Антропологічний підхід слугує серйозним нагадуванням, що історія має справу не тільки з тенденціями і структурами, які можна спостерігати ззовні, але й вимагає обгрунтованої поваги до культури людей минулого і готовності побачити світ їхніми очима.

Історична антропологія розробляє «погляд зсередини», *емічний* (зсередини) аналіз – замість *етичного* (з погляду зовнішнього спостерігача). Емічний підхід передбачає пильну увагу до дій, намірів і навіть ілюзій людей.

Історична (культурно-історична) антропологія заявляє про себе з кінця 70-х рр. ХХ ст.

Це течія в історіографії, яка орієнтована на використання методів антропології (етнографічного, етнологічного, культурної антропології) і прагне поглянути на соціальні процеси з позицій їхніх учасників, а також вивчати всі види соціальних практик.

Еммануель Леруа Ладюрі, чия дисертація «Селяни Лангедока» (1966) була написана в традиціях структуралістської методології Лабрусса, у парадоксальній невідповідності до своїх попередніх заяв у 1975 р. випускає книгу «Монтайю, окситанське село», яка стає класикою історичної антропології.

Настав час «Третіх Анналів». Віддаючи данину новій моді, «Анналі» публікують спеціальні номери, присвячені антропологічним темам: «Біологічна історія і суспільство», «Історія і структура», «Сім'я і суспільство», «Історія і сексуальність», «За антропологічну історію», «Історія споживання», «Довкола смерті», «Антропологія Франції», «Історія і антропологія андських спільнот», «Дослідження ісламу. Історія і антропологія». Антропологічний вимір заходив у найрізноманітніші сфери історичного знання.

Поступово склалася палітра антропологічної характеристики суспільства, яка включала такі розділи: «фізична антропологія» (історія харчування, хвороб, лікування, гігієни, історія запахів, ставлення до смерті, потреби, почуття, щоденні звички, вірування); «історія поведінки і звичок» (жести, пози, застільні манери, сексуальна поведінка); «колективні уявлення» – способи сприйняття дійсності (уявлення про святість і про пройдисвітів, комерцію, сім'ю, церкву, сприйняття часу, просторові уявлення, у тому числі «топографія потойбічного», «етнографія усної мови», ритуали, «система образ» з її стереотипами і умовностями – жестом, словом, блюзнірськими написами); історія приватного життя, «життєві стратегії»; «політична антропологія»; «сценарії влади» (рутина правління, патронат і клієнтела, неформальні практики).

Наприкінці ХХ ст. історики пишуть майже про всі мислимі види людської діяльності в минулому, а також про тварин, рослини, природне середовище та вибудований і сконструйований світ машин і людського житла. Під впливом школи «Анналів» були проведені дослідження в галузі історії страху, запаху, божевілля, дитинства; під впливом радикальних неомарксистів у Британії «історія знизу» намагається перейняти точку зору пересічних чоловіків і жінок минулого, писати про їхній досвід і подивитися на державу, політику та суспільство їхніми очима; під впливом сусідніх і досить віддалених дисциплін

вивчалися тіло, медицина й наука, здоров'я і хвороби, масова культура, ірраціональні й незбагненні на перший погляд народні вірування минулих часів; під опікою суспільних наук у Німеччині й Америці були проведені квантитативні структурні дослідження міських і сільських общин минулого, релігійних практик, злочинів і злочинності. Майже все значне й важливе для сучасного людства має сьогодні свою писану історію; і це означає все важливе, що стосується всіх людей, а не тільки невеличкої еліти освічених і могутніх.

Апогей впливу історичної антропології припав на середину 1970-х – початок 1980-х років. Але після тріумфу піднялася хвиля критики щодо історичної антропології. Критику спричинили: неувага до факторів, що забезпечували історичну динаміку («подієвість»); зловживання доказами «через вдалий приклад»; зловживання простими узагальненнями; «історія в уламках».

Французьким історикам знадобилося півтора десятиліття, щоб сприйняти запропоновану Мішелем Фуко в «Археології знання» (1969) відмову від дослідження тривалих у часі соціально-економічних процесів, цих, за окресленням теоретика постмодерну, «нерухомих і мовчазних платформ, вкритих товщею подій». Під впливом деструктивістської критики постмодерністів французькі історики все частіше почали ставити під сумнів методи соціально-економічного, структуралістського, квантитативного аналізу. На зміну таким фундаментальним категоріям анналівської епістемології, як «безперервність», «закономірність», «колектив», прийшли постмодерністські категорії «перервність», «випадковість», «індивід».

Критика традиційних методологічних принципів «нової історичної науки» постмодерністами стала однією з головних причин кризи такого провідного напрямку школи «Анналів», як культурно-антропологічна історія. Культурна антропологія обґрунтовано критикувалася за зосередження на змодельованих дослідником середньостатистичних формах поведінки та соціальних нормах, явищах масового характеру, а не на поведінці та уявленнях конкретних акторів історичного процесу, а також за надмірну маргіналізацію сюжетів досліджень.

На 1990-ті роки в авангарді атаки на соціальну парадигму опинилася текстуальна теорія, яка відкидала прямий зв'язок між реальністю і її вираженням. Сама культура зараз бачиться як конструювання, а не відображення реальності.

Надалі частина істориків продовжила пов'язувати свою роботу з історичною антропологією, але більшість підписалась би під словами Моріса Емара: «Сьогодні важко знайти історика, який не використовував би методи і досягнення історичної антропології. Але ще важче знайти того, хто ототожнює себе лише з історичною антропологією» (2002).

Історія повсякденності

Історія повсякденності виникла як реакція на інституційну і юридичну історію, як прагнення повернути живу людину в історію, повернути «людський вимір» предмета історичних студій.

У центрі уваги історії повсякденності – цілісне дослідження життєвих світів людей різних соціальних верств, їхньої поведінки і емоційних реакцій на події. Героями такої історії стали ті, хто раніше були безіменними діячами – розбійники, відьми, інваліди, повії, злочинці.

Історія повсякденності – це не історія побуту. Етнограф відтворює побут, а історик повсякденності аналізує емоційні реакції, переживання людей щодо того, що вони мають. У центрі уваги історика повсякденності не просто побут, але життєві проблеми і їх осмислення тими, хто в цьому жив.